

Kilai ni nomu superannuation

Na idusidusi vei ira na tamata cakacaka kai Pasifika kei ira na Timor-Leste

Na cava na superannuation?

Na superannuation, se 'super', e ilavo vakarautaki vei ira na sa cegu na cakacaka e Ositerelia. E vaka ga na National Provident Fund e dau vakayacori ena levu na Matanitu ena Pasifika.

Ni o cakacaka e Ositerelia, o itaukei ni cakacaka ena sauma na super, qori e 11% ni kemu isau me ikuri ni veisaumi o taura . E tiko e dua na tobu e lesi vakatabakidua me saumi kina na nomu super se nominated super fund, ena tiko ga ekeri me yacova nomu sa lai kerea ni o sa lesu tale ena nomu vanua.

Ena gauna kece ni nomu cakacaka e vinaka mo na dautarogi nomu itaukei ni cakacaka ke ratou sa sauma kece na veika me saumi ena nomu tobu lesi ni super, ka vakadeitaka ni sa donu na levu ni lavo. E dodonu me dau sauma ena veiyatolu na vula na nomu super o itaukei ni cakacaka (eso era digitaka mera sauma vakawasoma na super).

Me nanumi. Na 11% Super Guarantee ena tubu tiko ena 0.5% ena veiyabaki ena 1 Julai 2023 me yacova ni sa 12%. Na 11% ena soli me yacova na June 2024

Gauna cava au rawa ni kerea kina noqu super?

Ena rawa ni o kerea me saumi nomu supperannuation kevaka o:

- sa biubiu e Ositerelia ni sa oti na gauna mo tiko kina e Ositerelia se sa boko nomu visa
- sa sega tale ni vakabau nomu visa ni Ositerelia, qo e okati kina na visa kece (wili kina na visa vakagade). kei
- o sega ni lewe ni vanua e Ositerelia se Niusiladi se vakaitikotiko tudei e Ositerelia.

E sega ni rawa ni o kerea nomu super ni o se tiko e Ositerelia , ia **keitou vakatututaka** ni vinaka mo sokuma rawa na itukutuku e gadrevi , oti mo qai tekivu nomu kerekere ni o sa varau biubiu. E levu na itukutuku matailailai tale eso e tiko ena ruku ni ulutaga 'na itukutuku cava au gadreva meu rawa ni kerea na DASP'. Ena rawa ni drdedre mo cakava qo ke o sa biubiu.

Super = maroroi ilavo ena veigauna mai liu

Au na kerea vakacava na noqu super? Kerea ena Initaneti ena Valenivolavola ni iVakacavacava e Ositerelia

Na sala rawarawa duadua mo kerea kina nomu super, qori na nomu vakalewena ga nomu kerekere ena initaneti ena nodratou porokaramu vakarautaki na ATO sega ni saumi ena vakaleweni na DASP.

Na DASP ena vakarautaka na itukutuku me baleta nomu super kei na vanua e maroroi tiko kina. Vakatau na balavu ni gauna o sa biuti Ositerelia mai kina se na kena sa cava nomu visa, nomu super ena rawa ni se maroroi tu ga ena nomu super fund se sa na rawa ni maroroi tiko ena Valenivolavola ni iVakacavacava e Ositerelia (ATO)

Na [website ni ATO](#) e tiko kina e levu tale na itukutuku, e tiko tale ga na vidio ni kena icakacaka.

Kevaka o sega ni rawa ni vakalewena nomu kerekere ena initaneti

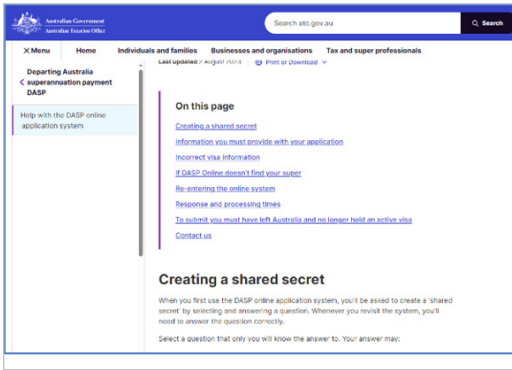
Ke o sega ni rawa ni vakalewena nomu kerekere ni DASP ena initaneti, o rawa ni vakalewena qai vakauta na fomu ni kerekereke ni DASP, ia ena gadrevi mo vakalewena na fomu donu, qori ena vakatau tiko ena vanua e tiko kina na nomu super.

◀ Kevaka na levu ni super e maroroi tu me baleti iko (levu ni ilavo ni nomu super)sa sivia e \$5000 na ilavo ni nomu super ena vinakati mo kerea e dua na Sitivikiti ni iTuvaki ni Curuvania (fomu 1194) ena Department of Home Affairs. Na kena isau ena gauna qo e \$55. Me ikuri ni ivakamacala rai ena:

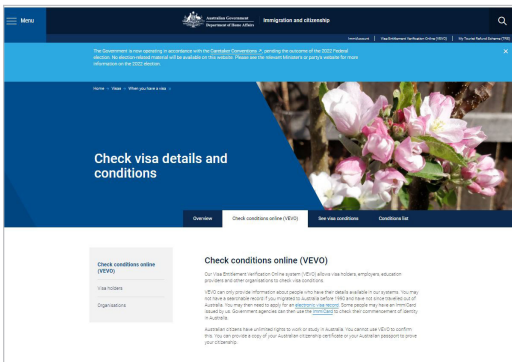
<https://immi.homeaffairs.gov.au/entering-andleaving-australia/leaving-australia>.

◀ Rai na website ni ATO ena so tale na itukutuku, fomu, kei na veika mo cakava ke o sega ni rawa ni vakacuruma nomu kerekere ena initaneti. E tiko taleda na site qo na vidio me baleta na DASP. Rai ena <https://www.ato.gov.au/individuals-andfamilies/super-for-individuals-andfamilies/super/temporary-residents-andsuperannuation/departing-australiasuperannuation-payment-dasp>.

DASP = Departing Australia Superannuation Payment (Veisaumi ni Super ni o Biuti Ositerelia)

Vakalewena kemu itukutuku mo curu ena DASP ena Initaneti qai tekivuna nomu kerekere.

Raica rawa na gauna ena cava kina nomu visa ena website ni Home Affairs.

Sala cava e vakayacori kina na DASP ena Initaneti?

O rawa ni tekivuna e dua nomu akaude ni DASP ena initaneti ni bera ni o biubiu e Ositerelia. Tekivutaka nomu kerekere ni o gole ena DASP ena initaneti qai bulia e dua na itukutuku vuni wasei se 'shared secret'. Na nomu itukutuku vuni wasei qori ena rawa kina mo lesu tale ena nomu kerekere o tekivutaka tu ena DASP ena initaneti mo vakalewena vakaoti ena gauna o sa yaco tale kina ena nomu vanua, kei na gauna sa mai cava kina nomu visa. Mo vulica eso tale na ka e vauca na itukutuku vuni wasei, rai ena: <https://www.ato.gov.au/individuals-and-families/super-for-individuals-and-families/super/temporary-residents-and-superannuation/departing-australia-superannuation-payment-dasp/help-with-the-dasp-online-application-system#ato-Creatingasharedsecret>.

Ni o sa yaco ina nomu vanua ena gadrevi dua nomu kompiuta qai tiko nomu initaneti mo rawa ni vakauta kina nomu kerekere ni DASP. Na nomu DASP e rawa ni saumi sara ga vakadodonu ena nomu akaude ni baqe e Ositerelia kevaka o sega ni sogota na akaude qori.

Au na kila vakacava ni sa mai cava noqu visa?

Na bera ni o biubiu e Ositerelia, mo raica rawa na tikinisiga ena mai oti kina nomu visa. Se o rawa rai ena monalivaliva ni Visa Entitlement Verification Online (VEVO) mo raica kina na itukutuku e vauca nomu visa.

O rawa ni raica eso tale na itukutuku ena: <https://immi.homeaffairs.gov.au/visas/already-have-a-visa/check-visa-details-and-conditions/check-conditions-online>

Me nanumi: o rawa ga ni kerea nomu super ena gauna o sa biubiu mai kina e Ositerelia kei na gauna sa mai cava kina nomu visa se gauna sa boko kina. Ena sega ni rawa ni o muduka koso e dua na visa e se vo e rauta ni ó na vula me mai cava.

Vakacava ke tiko vei au na visa ni curu ni veiyabaki se multi-year visa?

Ke o gole mai ena cakacaka vakalekaleka ena multi-year visa ena **sega** ni rawa ni o kerea nomu super me yacova sara ni o sa lesu i nomu vanua ena iotioti ni gauna, sa mudu tale ga nomu visa. MO KUA NI bokoca nomu multi-year visa me yacova ni o sa vakacavara nomu cakacaka kece e Ositerelia. Ke o mani cakava qori, ena gadrevi mo sauma tale e dua na visa vou me lesu tale, ena rairai sega ni vakadonui.

E saumi vakacava na DASP?

E dau saumi na DASP ena loma ni 28 na siga ena gauna o sa vakauta kina na kena fomu. Ke sega ni vakaleweni vakaoti na fomu se yali eso na itukutuku bibi ena vakaberaberataka na kena saumi. Mo vakalewena gona vakavinaka na nomu fomu qai vakauta.

Na nomu super ena rawa ni biu ena nomu **Akaude ni baqe e Ositerelia, ke o sa vakaraitaka oti tu na itukutuku mata lalai me baleta nomu baqe se** vakau yani ena posi ena dua na **jeke ni ilavo ni Ositerelia**, se saumi me vaka na vakau ilavo mai vanuatani (e vauca ga eso na fomu vakailavo). E levu na baqe e vanuatani era na sega ni ciqoma na jeke ni Ositerelia, qai sega ni ilavo kece e vakarautaka na 3 na sala ni sausaumi. Ni o se bera ni biuti Ositerelia, mo veitaratara rawa kei na nomu super fund mo kila na sala ni sausaumi vinaka duadua, mo kila tale ga ke na caka na musumususu se veika me saumi. Ke o digia me saumi ga nomu super ena nomu akaude ni Baqe e Ositerelia e **DODONU** me se dola tiko nomu baqe e Ositerelia.

Ke o sega ni kerea nomu DASP ena loma ni 6 na vula ena gauna sa mai cava kina na nomu visa, ena rairai vakau nomu super ena ATO qai tiko ga kina me yacova sara ni o sa kerea. Na super e tiko ena ATO ena saumi **ga** ena dua na akaude ni baqe e Ositerelia se vakau vei iko me jeke ni ilavo ni Ositerelia.

E musu vakacava na ivakacavacava ni DASP?

Nomu DASP e dau musu rawa na kena ivakacavacava ni bera ni o taura, vakalevu me dau 35-45% na levu ni ivakacavacava e dau musu. Ena rawa ni soli vei iko e dua na ivakamacala ni sausaumi me vakaraitaka levu ni ivakacavacava ni DASP e musu kei na levu ni ilavo ena saumi vei iko.

Na itukutuku cava meu vakarautaka meu kerea kina noqu DASP?

Na kemu itukutuku ena vakatakilai iko

- Australian Tax File Number (TFN)
- yacamu
- tikinisiga ni sucu
- naba ni nomu itikotiko kina ni o lesu i vale
- naba ni talevoni ni o lesu i vale
- imeli
- vanua o tiko kina e Ositerelia.
- Tukutuku e tiko ena nomu pasipote

iTukutuku ni nomu Superannuation

- yaca ni nomu tobu ni ilavo
- na naba ni Australian Business Number (ABN) ni nomu ilavo
- nomu naba ni akaude ni super.

iTukutuku veitokoni

- kopi sainitaki vakalawa ni itukutuku ni ivakadinadina me baleti iko ke sivia e \$5000 na levu ni nomu super
- dua na kopi ni ivakamacala ni akaude ni baqe e Ositerelia ena vanua e saumi kina na nomu ilavo.

Kopi sainitaki vakalawa ni itukutuku ni ivakadinadina me baleti iko

Ke levu ni ilavo e \$5,000 se sivia, na nomu super ena gadrevi me sainitaki vakalawa na kopi ni ivakadinadina me baleti iko. Qo e rawa ni nomu pasipote ena gauna qo e tiko kina na kemu itaba, naba ni pasipote, yaca ni matanitu ni pasipote, kei na tikinisiga ena cava kina na pasipote. Se, na nomu laiseni ni draiva ena gauna qo, se kad ni ivakadinadina ni matanitu e dau vakarautaki. Mo veitaratara kei na nomu super fund ni bera ni o biubiu e Ositerelia mo vakadeitaka na itukutuku o gadreva.

Na gaunisala rawarawa duadua oya me sa [sainitaki rawa e dua na loya se vakaillesilesi](#) ni o se tiko e Ositerelia. O rawa ni veitaratara tale ga kei na itaukei ni nomu cakacaka me baleta na sala e rawa ni sainitaki kina vakalawa ni itukutuku o vakarautaka.

O rawa ni sainitaka vakalawa na kopi ni ivakadinadina ni o sa lesu ena nomu vanua. Qo o ira e vakadonui mera sainitaka na nomu itukutuku ni ivakadinadina ena taudaku kei Ositerelia.

- notary publics (o ira vakaillesilesi e dodonu mera sainitaka eso na ka vakalawa, me vaka na loya)
- vakaillesilesi ena
  - embassy ni Ositerelia
  - valenivolavola ni Matanitu o Ositerelia
  - mata ni matanitu – wili kina o ira na mata e liutaka na Austrade honorary consuls.

O koya e vakadinadinataka vakalawa ni o tiko tale ga me vakadeitaka ni dina na itukutuku qai donu na kopi ni itukutuku e vakarautaki.

O gadreva eso tale na veivuke?

Ke o gadreva na veivuke mo vakalewena vakaoti kina ena initaneti na DASP se mo lesu tale ena itukutuku vuni wasei, yalovinaka:

- Gole ina ATO website: [Departing Australia superannuation payment \(DASP\) | Valenivolavola ni Saumi ni iVakacavacava \(ato.gov.au\)](#)
- rai ena ATO web page mo kila na itukutuku e baleta na vakaleweni ni fomu ni DASP ena initaneti (<https://www.ato.gov.au/individuals-and-families/super-for-individuals-and-families/super/temporary-residents-and-superannuation/departing-australia-superannuation-payment-dasp/help-with-the-dasp-online-application-system>).
- imeli ina (DASPmail@ato.gov.au) - kerei mo nanuma tiko ni qo e sega ni gaunisala tudei qai rawa ni taura e rauta ni 28 na siga me qai dua e vaeitaratara tale yani. Ena gadrevi mo vakarautaka na itukutuku qo ke o via imeli ina ATO:
  - yacamu taucoko kei na tikinisiga ni nomu sucu
  - matanitu ni nomu pasipote kei na naba ni pasipote
  - imeli kei na naba ni talevoni
  - iotioti vanua ni vakaitikotiko e Ositerelia
  - yaca ni super fund (ke o kila)
- gole ena nomu ilavo - e levu na ilavo ni super era vakarautaka na itukutuku ena initaneti me baleta na DASP, se o rawa ni qiriti ratou sara ga
- qirita na ATO mai Ositerelia ena (13 10 20) mai na 8 na mataka lailai ki na 6 na yakavi na gauna e Ositerelia mai na Moniti ki na Vakaraubuka.
- Kevaka o seg ani tiko e Ositerelia, qirita na ATO ena (+61 2 6216 1111) ena loma ni 8:00 na mataka ina 5:00 na yakavi Australian Eastern Standard Time, Moniti ina Vakaraubuka.
  - Ke o vinakata mo veivosaki ena dua tale na vosa o rawa ni qirita na veivuke ni vakadewa vosa na Translating and Interpreting services (TIS National) ena (+61 3 9268 8332) qai kerea mo sema ina ATO ena vosa o vinakata.
- kerea nona veivuke o itaukei ni cakacaka.

